

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА

КОВАЛЬЧУК СТАНІСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94(470+571):329.7КДП"1903.06/1907.06"(043.3)

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ДЕМОКРАТІВ НАПЕРЕДОДНІ ТА В
ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1903 – 3 червня 1907 рр.)**

07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, професор
Самойлов Федір Олександрович,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
професор кафедри нової та новітньої історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Кульчицький Станіслав Владиславович,
Інститут історії України НАН України,
завідуючий відділом історії України 20-30-х рр. ХХ ст.;

кандидат історичних наук, доцент
Щербін Лілія Василівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології.

Захист відбудеться “19” лютого 2014 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Єлисаветинська, 12, ауд. 9).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65082, Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розісланий “15” січня 2014 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

Петрова Н.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Початок ХХ ст. став для Росії часом інтегральної кризи: протистояння суспільства і влади прийняло конфронтаційний характер, до революційного руху приєднувалися широкі верстви населення. Держава, право, економіка, духовне життя країни вимагали кардинальних реформ, щоб відповідати вимогам часу. Звернення до історії суспільно-політичної думки і парламентаризму продиктоване бажанням знайти відповіді на болючі питання сучасності, щоб використати вивчений практичний досвід у справі вдосконалення сучасної політичної системи і побудови правової держави. Початок ХХ і ХХІ ст. зближує і та обставина, що важливе місце в процесі реформування суспільної практики в Російській імперії як тоді, так і тепер в Росії, посідає народне представництво: Державна Дума.

Конституційно-демократична партія або Партія Народної Свободи – провідна партія російського лібералізму – взяла активну участь у перших революційно-політичних змаганнях періоду Першої російської революції. Політична та парламентська діяльність кадетів, в зазначений період, позначена зльотами і падіннями, успіхом і поразкою. Досвід організації Конституційно-демократичної партії, зміст її законодавчих ініціатив є важливим в оцінці сучасного політикуму Росії. Для України також природним є інтерес до діяльності Конституційно-демократичної партії, адже її території входили до складу Російської імперії і переживали зазначені процеси та зміни. Пошук раціональної моделі державного устрою, становлення і розвиток російського конституціоналізму і парламентаризму, формування багатопартійної системи вимагають об'єктивного комплексного дослідження, критичного переосмислення та наукового обґрунтування.

Ці обставини є поясненням до актуальності обраної для дослідження теми, в якій Конституційно-демократична партія постає політичною силою, ідейна платформа якої засновувалась на «соціальному лібералізмі», і являла собою на початку ХХ ст. альтернативу ліворадикальним силам.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з комплексною науковою темою, яку розробляє кафедра нової та новітньої історії історичного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова (№ 238 «Питання нової та новітньої історії: суспільний та особистісний виміри» № державної реєстрації 0106U006200 (2006-2010); № 239 «Дослідження персональної історії та соціально-політичних структур в контексті суспільних перетворень нового та новітнього часу» № державної реєстрації 0112U008013 (2012-2016 рр.).

Метою дисертаційної роботи є вивчення процесу формування та початкового етапу діяльності Конституційно-демократичної партії напередодні та в період Першої російської революції.

У відповідності до поставленої мети окреслено **основні дослідницькі завдання:**

- охарактеризувати стан наукової розробки теми та потенціал джерельної бази;
- виділити етапи процесу створення протопартійних ліберальних організацій в Російській імперії на початку ХХ ст.;
- визначити методи і форми діяльності «Союзу визволення» через програмні документи організації;
- відстежити напрями та характер трансформації «Союзу визволення» восени 1905 р. в Конституційно-демократичну партію;
- визначити спільне та відмінне між політичною платформою «Союзу визволення» та партії кадетів;
- з'ясувати кількісний, становий і професійний склад Конституційно-демократичної партії;
- визначити роль II з'їзду партії кадетів в її історії;
- вказати на причини змін, внесених кадедами до політичної програми та статуту;

- показати специфіку діяльності Конституційно-демократичної партії у провідних містах Херсонської губернії Російської імперії: Одесі, Херсоні, Миколаєві;
- розглянути дії кадетів на шляху створення політичних союзів та блоків з іншими політичними партіями та організаціями;
- показати масштаби успіхів та причини поразки кадетів під час виборів до I-ої та II-ої Державної Думи;
- розкрити характер законодавчої діяльності кадетів в економічній і культурній сферах;
- розкрити зміст проектів і спрямованість практичної діяльності членів Конституційно-демократичної партії у галузі народної освіти.

Об'єкт дослідження – нелегальна ліберальна організація «Союз визволення» та Конституційно-демократична партія напередодні та в період Першої російської революції.

Предмет дослідження – характер трансформації політичних програм, методів діяльності і складу «Союзу визволення» та Конституційно-демократичної партії напередодні та в період Першої російської революції.

Хронологічні рамки дослідження. Охоплюють період з червня 1903 р. до 3 червня 1907 р. Саме в цей час з усією силою проявила себе неспроможність уряду Російської імперії вирішити низку гострих соціально-економічних, політичних, культурно-освітніх та інших, існуючих в імперії, проблем. Ця обставина стимулювала розгортання широкого руху різних політичних сил, організацій та партій. Нижня хронологічна межа – 1903 рік – час, коли на основі нелегального громадського журналу «Освобождение» виникла нелегальна радикальна ліберально-демократична організація «Союз визволення», яка стала основою для розгортання діяльності Конституційно-демократичної партії. Верхня межа – 3 червня 1907 року – фіксує фінал Першої російської революції, що виявив себе у закритті II Державної Думи і зміни виборчого закону. Однак, у окремих випадках, обумовлених логікою розкриття теми, автор вимушено виходить за рамки зазначених хронологічних меж.

Територіальні межі дисертаційного дослідження охоплюють європейську частину Російської імперії, в тому числі і провідні міста Херсонської губернії.

Методи дослідження. У роботі задіяно: проблемно-хронологічний метод для систематизації історіографічних джерел і фактів, узагальнення підсумків у вивченні діяльності Конституційно-демократичної партії. Для вирішення поставлених завдань використано метод компаративного аналізу, що дозволив виявити загальне і особливе в організації, становленні, еволюції кадетських структур від «Союзу визволення» до остаточно сформованої партії. Історико-ретроспективний метод дає можливість з'ясувати загальні закономірності та спеціальні риси еволюції кадетів у контексті Першої російської революції, рівень їх представництва в провідних містах імперії. Системний підхід сприяє всебічному вивченню проблеми російського лібералізму взагалі та історії Конституційно-демократичної партії зокрема. Використано діалектичний метод щодо аналізу концепцій істориків, виявлення як позитивних, так і негативних сторін, вибудованих ними історичних моделей. Принцип наукової об'єктивності зорієнтував відображення історичної ретроспективи без заідеологізованих та заполітизованих оцінок і узагальнень, які були притаманні більшості досліджень з історії Конституційно-демократичної партії в радянську добу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше

- здійснено комплексний аналіз наукової проблеми заснування і діяльності Конституційно-демократичної партії, що виникла на основі нелегальної ліберальної організації «Союз визволення»;
- системно представлено корпус опублікованих джерел щодо діяльності організації та партії, проведено їх класифікацію, аналіз, визначено наукову цінність матеріалів;
- введено до обігу нові архівні джерела стосовно чисельності партії, її складу, діяльності думського періоду;

уточнено

- чисельність, становий та професійний склад партії;
- кількість комітетів партії;
- основні напрямки і види практичної діяльності Конституційно-демократичної партії;
- зміни і відмінності у програмних документах Конституційно-демократичної партії та її попередника – «Союзу визволення»;
- уточнено причини змін в електоральному полі партії у період функціонування I та II Державної Думи;
- час конструювання конституційних демократів у партію;

набуло подальшого розвитку

- дослідження регіональної специфіки: діяльність кадетів у провідних містах Херсонської губернії Російської імперії;
- дослідження участі кадетів у виборах до I та II Державної Думи; умови, в яких відбувалися виборчі кампанії;
- дослідження законодавчої думської діяльності кадетів в економічній та культурній сферах;

систематизовано і узагальнено

- періодизацію наукових напрацювань з історії Конституційно-демократичної партії;
- напрацювання авторів, переважно дореволюційної і радянської доби.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю використання основних теоретичних положень та висновків, фактичного матеріалу дисертації у написанні наукових, в їх числі і монографічних праць, навчальних посібників, в підготовці лекційних курсів з історії Росії та України, спецкурсів з проблем громадсько-політичного життя. Матеріали роботи можуть бути врахованими при укладанні бібліографічних покажчиків, енциклопедій та інших видань довідкового характеру.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації та результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова; доповідалися на Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 140-річчю заснування першого українського культурно-освітнього товариства на Буковині «Руська бесіда» (Чернівці, 2009 р.); 63-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (Харків, 2010 р.); на III Міжнародній конференції молодих вчених, присвяченій 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні (Київ, 2010 р.); на Шостих Богданівських Всеукраїнських читаннях з нагоди 415-річчя від дня народження гетьмана Богдана Хмельницького (Черкаси, 2011 р.); на IV Міжнародній науковій конференції молодих учених, присвяченій 20-річчю незалежності України (Київ, 2011 р.); 64-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (Харків, 2011 р.); на IV Волинській Міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, 2011 р.); на VIII Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 20-річчю незалежності України (Одеса, 2011 р.); на I, II, III, IV Міжнародних Одеських читаннях «Актуальні проблеми історії, археології та етнології» (Одеса, 2009, 2010, 2011, 2012 рр.); на VII Всеросійській науково-практичній конференції «Актуальные проблемы современных социально-гуманитарных наук» (Кострома, 2012 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації опубліковано в 17 наукових статтях, з них 11 – у фахових наукових виданнях, 1 – в іноземному виданні.

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів (десяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел (327 найменувань). Повний обсяг роботи становить 228 сторінок, основного тексту – 192 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано вибір теми, її актуальність і наукове значення роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні та географічні межі, мету та завдання дисертації, зазначено новизну та практичне значення одержаних результатів, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

У першому розділі – «Історіографія та джерельна база проблеми» – висвітлено стан наукового вивчення досліджуваної теми, охарактеризовано літературну та джерельну базу. За концептуальними та ідейно-політичними критеріями наукову літературу з даної проблеми можна умовно етапізувати: 1-й етап: 1907-1917 рр.; 2-й: 20-30-ті рр. ХХ ст.; 3-й: 50-60 рр. ХХ ст.; 4-й: 70-80-ті рр. ХХ ст.; 5-й: від 1990-х рр. до сьогодення.

У дореволюційний період склалася велика, переважно описово-публіцистична література, в якій з різних сторін було розглянуто історію російського лібералізму того часу і діяльність Конституційно-демократичної партії. Особливістю дослідження діяльності Конституційно-демократичної партії упродовж всього дореволюційного періоду є те, що воно тривало безпосередньо у ході Першої російської революції, на час участі партії у виборах, і в ході роботи в Державній Думі. Звідси не тільки публіцистичність жанру і своєрідний агітаційно-пропагандистський стиль, а і різкість суджень і суб'єктивізм в оцінках: М.М. Алянчиков, І.П. Білоконський, М.О. Бородін, В.В. Бурсенін, М.П. Васильєв, М. Езерський, Л.Н. Нісселович, О. Смирнов, Л. Тахацький, Т. Славін та ін.

Дослідження радянського періоду присвячені історії непролетарських партій. У своїх працях науковці спиралися переважно на дореволюційні напрацювання і розглядали становий склад ліберально-консервативного табору, вказували на протиріччя, які виникали в ньому під час Першої російської революції, підкреслюючи, що його шлях у політиці був заздалегідь помилковим: Є.Д. Черменський, С.Є. Сеф, С.О. Алексєєв, Ф.М. Самойлов, С.Г. Томсинський, В. Стальний, О.М. Слепков та ін. Разом з тим, радянські історики вперше дали оцінку думським процесам. Діяльність кадетів отримала не тільки ідеологічне, а і наукове осмислення у період «відлиги»: Л.М. Спирін, В.В. Комін, К.Ф. Шацилло, С.М. Сідельников, В.В. Шелохаєв, Є.Д. Черменський. Важливим напрямом в радянській історіографії партії кадетів з часом стала розробка питань щодо соціального складу партії. З'являються монографії, присвячені окремим станам суспільства (інтелігенція, буржуазія, дворянство), що займали ведучі позиції в ліберальних партіях в цілому: В.Р. Лейкіна-Свірська, Н.М. Піримова, О.В. Ушаков, Л.К. Ерман, В.І. Старцев, Ю.Б. Соловйов. Необхідно відзначити роботи В.В. Шелохаєва, його підхід обумовлювався, насамперед поглибленням розгляду організаційних структур кадетських відділів, аналізом програмних документів і соціального складу партії. Принципово новим сюжетом у дослідженнях радянських істориків цього часу став розгляд фінансового стану партії кадетів: Й.Я. Аврех, В.В. Шелохаєв, С. Леонов. Таким чином, завершення радянського періоду у досліджуванні історії кадетської партії відбулося на піку свого розвитку. Вивчення цього періоду сформувавши достатню методологічну та теоретичну базу для подальшого розвитку історіографії з питань лібералізму та Конституційно-демократичної партії.

На сучасному етапі найбільш досліджено ідеологічні і політичні установки партії, взаємозв'язки та співробітництво кадетів з іншими політичними партіями, розглянута частково діяльність її місцевих організацій, чисельність, географію комітетів, законодавчу ініціативу кадетів у Думі: В.В. Шелохаєв, Д.В. Аранов, О.М. Єгоров, А.П. Толочко, О.І. Зевельов, В.Ю. Канищев, В.А. Дьомін, В.О. Козбаненко, І.К. Кирианов, М.М. Лук'янов, В.Г. Кошкидько, Р.А. Лук'яшко, Є.В. Кемпінський, Ф.А. Селезньов, С.А. Степанов та ін. Разом з тим, розкрито не всі питання щодо діяльності кадетів у Державній Думі, не досліджено позицію фракції кадетів з соціально-економічних питань, розвитку освіти та культури в Російській імперії. Зростає інтерес до діяльності кадетів в Україні, про що свідчать праці А.О. Білоусової, Н.М. Якупова, О. Старинця, І.Ф. Кураса, Р.І. Ветрова, С.П. Донченко, Є.

Назарової, О. Федькова, І. Лосєва, Л.М. Шморгун, Т.М. Попової та ін. Однак відсутні загальні роботи про діяльність кадетів в Україні та її регіонах. Серед праць зарубіжних авторів слід відмітити дослідження Т. Шаніна та Р. Пайпса, які, розглянувши менталітет російського суспільства, відзначали, що жодна із соціальних груп в Росії не була зацікавлена в лібералізації суспільства. Ш. Галай, навпаки, позитивно оцінював діяльність кадетів і підкреслював їх безстановий склад.

Весь масив джерельної бази дослідження розподілено за формою зберігання, поширення та актуалізації на дві групи: архівні та опубліковані. Більшість історичних джерел з дослідження діяльності партії кадетів – документи і матеріали діяльності партії (програма, статuti, матеріали з'їздів, листівки, агітаційна література тощо), статистичні збірники, що характеризують діяльність Державної Думи, надруковані біографії перших депутатів, звіти різних комісій, праці самих членів партії, їх спогади. В окрему групу необхідно виділити періодичну пресу: «Одесский листок», «Одесские новости», «Речь», «Вестник Партии Народной Свободы», «Юг».

Матеріали, що стосуються політичної діяльності і програми партії, зосереджені в ряді архівних установ. Нами залучено документи з фондів таких архівів: Державний архів Одеської області – ф. 151, ф. 156, ф. 12, ф. 45, ф. 9, ф. 42; Державний архів Миколаївської області – ф. 229, ф. 231; Державний архів Херсонської області – ф. Р-8; Центральний державний історичний архів України у м. Києві – ф. 268, ф. 301, ф. 335, ф. 385, ф. 386, ф. 442, ф. 1335, ф. 1439, ф. 1682; Державний архів Російської Федерації – ф. 124, ф. 238, ф. 523, ф. 539, ф. 579, ф. 1190, ф. 1771; Російський Державний архів соціально-політичної історії – ф. 279, ф. 334.

Перелічений комплекс джерел дозволяє вивести досліджувану тему на новий рівень науковості.

У другому розділі – «Ліберальні протопартійні організації Росії початку ХХ ст. та їх програмні документи» – акцентовано на тому, що формування лібералізму нового типу відбувалося в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. в контексті модернізації Росії. Російський лібералізм, як ціле, перейшов у якісно нову стадію свого розвитку. Новаційним для лібералів стало створення власної політичної організації «Союз визволення» з програмою, статутом, друкованим органом (журнал «Освобождение»), який був ідейною основою для виникнення організації. «Союз» перебував під постійним наглядом влади. Його друкований орган – журнал «Освобождение» – був заборонений у країні і потрапляв до неї нелегально. Саме на сторінках журналу велася серйозна дискусія навколо шляхів створення майбутньої партії і виносилися на обговорення перші програмні проекти. До негативних рис діяльності «Союзу» можна віднести: нелегальність організації, створення її за кордоном. Це обумовило, на нашу думку, деяку відірваність організації від народу. Крім того, до кінця свого існування, «Союз» залишався об'єднанням угруповань з різним баченням шляхів проведення реформ у державі, що й передалося майбутній партії.

Аналіз програмних проектів і статей «Союзу» уможливорює наступний висновок: розробка програми майбутньої кадетської партії не була одномоментним актом. Процес її створення – це дискусії, написання чернеткових варіантів, процедура конкретизації вимог і пропозицій, які були запозичені з готової західноєвропейської моделі громадянського суспільства і правової держави. Визволенці запропонували російському суспільству моделі перебудови країни, але ці ідеї були відірвані від російської дійсності, тому потребували адаптації і доопрацювання. Радикалізм програмних вимог проявлявся, насамперед, в ідеї безстанового народного представництва, у загальному виборчому праві та у визнанні «державного соціалізму». Радикальним для лібералів можна вважати крок до пропозиції власного бачення у вирішенні найгостріших соціальних питань в Росії: аграрного і робітничого. Безсумнівно, російські ліберали були еволюціоністами, вважаючи, що будь-яка революція призведе до колосальних втрат. Але все-таки залишається безперечним, що партії

революційно-демократичної і соціальної орієнтації організувалися раніше. Програма, в цілому, залишала місце для маневру у політичному середовищі країни. Визначеність визволенців була більшою мірою у політичних вимогах, меншою – у соціально-економічних, що занижувало шанси у боротьбі із лівими партіями.

У третьому розділі – «Заснування Конституційно-демократичної партії та її діяльність на початковому етапі» – розглядається складність процесу переходу від «Союзу визволення» до партії. Комісія, створена для трансформації «Союзу визволення» у партію, не дала вагомих результатів. На 12-18 жовтня 1905 р. ряд комітетів «Союзу» або перестали існувати, або підтримали утворення інших політичних партій. Партія повністю не сформувалася на I з'їзді у жовтні 1905 р., так як не всі пункти програми були проголосовані одностайно. Статут партії вимагав доопрацювання. Всі ці питання склали порядок денний до II з'їзду, під час роботи якого очікувалося дізнатися про повну картину щодо мережі створених комітетів, приблизної кількості членів партії. Виникло питання про юридичні засади у створенні партії. Отже партія була остаточно сформована на II з'їзді. Мережа комітетів станом на листопад 1906 р. сягала 300. У ході Першої російської революції партія нараховувала вже 70 тис. осіб. Її діяльність була направлена на створення широкої мережі власних друкованих видань, співпрацю з іншими органами друку для поширення своїх ідей серед населення, проведення зібрань і роз'яснення пунктів власної програми. Чітко простежується її діяльність в університетах, які ще з кінця XIX ст. набули ознак середовища, де побутували вільнодумні ідеї, але в переважній більшості соціалістичні. Кадетів не полишав задум про створення єдиного опозиційного блоку, під їхнім головуванням, тому вони налагоджували зв'язки з іншими політичними групами і організаціями, що, правда, вдалося лише окремим комітетам. Головна помилка кадетів у тому, що на жодному з'їзді вони не вдавалися до самокритики, що породжувало самовпевненість і призвело до відриву їх ідей від російської дійсності та умов розвитку електорату в напіваграрній країні, де більшість населення була малоосвіченою, спостерігалась відсутність політичної культури. Негативізм виявляє себе і в існуванні різних течій у баченні політичної лінії партії. Ця обставина роз'єднувала партію.

У структурі програми та її особливостях, простежується розгорнуті програмні реформи російського законодавства. Розділи, присвячені політичним свободам, правам та обов'язкам імператора, міністрів, шляхам створення народного представництва, судовій системі повністю повторювали пропозиції визволенців у останній редакції програми: «Основной государственный закон Российской империи. Проект русской конституции». Подібність пунктів програм знову підтверджує спадкоємність політичних поглядів кадетів та «Союзу визволення». Привертає увагу те, що аграрне та робітниче питання і економічні реформи не являли собою єдиного пункту, а були виокремлені. В майбутньому, це викрило роз'єднаність і неодностайність членів партії у підходах до практичного застосування зазначених питань. Головним принципом у вирішенні економічних питань був модернізаційний підхід.

У четвертому розділі – «Діяльність партійних осередків на місцях (за матеріалами Херсонської губернії Російської імперії)» – розглядається діяльність комітетів партії кадетів у містах Одеса, Миколаїв, Херсон. Попри те, що праві партії підтримувалися владою, кадати проводили гнучку агітаційну роботу в містах та консолідує в комітетах. Комітети мали постійний зв'язок з центром і регулярно знайомили всіх членів із партійними установками. Діяльність комітетів постійно знаходилась під наглядом поліції, а члени комітетів періодично піддавались арешту. Встановлено час створення комітетів Конституційно-демократичної партії в Одесі, Миколаєві та Херсоні. Першим, ще до утворення самої Конституційно-демократичної партії у Москві, виник повітовий комітет партії кадетів у Херсонській губернії (1 жовтня 1905 р.), далі Миколаївський міський комітет (17 жовтня 1905 р.) та Одеський міський комітет (5 грудня

1905 р.). Була одна риса, що об'єднувала всі три комітети – після розпуску I Державної Думи і до закінчення виборів до II Державної Думи (червень 1906 р. – лютий 1907 р.) вони працювали в умовах підпілля через нелегалізованість партії кадетів та зарахування кадетів до опозиційно-революційного табору. Ця обставина давала право поліції на дезорганізацію діяльності кадетів. Крім загальнопартійної преси в період після розпуску I Думи і виборів до II Думи, газети, що підтримували кадетів на місцях, не надавали інформації щодо їхньої діяльності в Одесі, Миколаєві, Херсоні.

Спільною рисою діяльності миколаївських та херсонських кадетів є те, що вони вступили під час виборів до II Державної Думи у політичний блок «Прогрессивный избиратель», що об'єднував всі ліберально-демократичні сили міст. Одеські кадати вступили до організації «Прогрессивно-демократический блок». Головним опонентом кадетів у містах була «Партія Правового Порядку», яка вела агітацію проти діяльності кадетів і випускала листівки, що компрометували їх серед населення. Союзниками кадетів на виборах до I та II Думи були єврейські політичні об'єднання, польська національна меншина та українська організація «Просвіта». Матеріали преси і архівів є джерелом інформації про процес створення комітетів на півдні Російської імперії, соціальне становище і професійну орієнтацію членів партії, кількісний склад комітетів, взаємовідносини кадетів із іншими політичними силами, як правими, так і лівими.

Розділ п'ятий – «Особливості передвиборчої кампанії та діяльність кадетів у I та II Державній Думі» – своїм змістом презентує факти, які підтверджують те, що I Дума була кадетською. Кадети здійснювали керівництво Думою, очолювали комісії, перетягнули на свій бік представників національних меншин, частину безпартійних, ліві елементи правих фракцій, а головне, увійшли в союз із фракцією трудовиків, що підтверджується дореволюційними матеріалами та архівними джерелами. Аналіз програми з'їздів і партійні документи, показують, що бойовий запал кадетів, який з'явився після переможних виборів, також був причиною провалу діяльності у I Думі. Фракція партії кадетів під час роботи I Думи повністю відійшла від прийнятої тактики. Неузгодженість виступів і розбіжності у діях фракції та партії та широкі обіцянки кадетів перетворили їх на демагогів. Законопроекти кадетів щодо демократичних свобод і розширення прав Думи через суперечки з урядом І.Л. Горемікіна навколо аграрного питання були відкладені.

Заходи уряду, спрямовані на забезпечення «слухняного складу» під час виборів у II Думу, поставили партію в скрутне становище і відвернули від кадетів значну частину електорату, про що свідчать лідери кадетів у своїх спогадах, преса і архівні джерела. Одночасне згорання кадетами своїх програмних вимог (гасло відповідального міністерства) і пристосованість тактики до умов столипінського режиму (курс на «мирне співжиття із владою») призвели також до деяких розчарувань серед виборців, до цього захоплених їхніми гаслами і обіцянками. Нова тактика не виправдала себе.

Просуваючи європейські ліберальні ідеї, партія, набагато слабкіша у порівнянні з буржуазними об'єднаннями Заходу, володіла мистецтвом політичної та парламентської боротьби. Члени партії, розробляючи черговий план дій, тактику, резолюції або законопроекти, далеко не завжди враховували російську специфіку. З іншого боку, влада відмовилася поступитися деякими власними інтересами і провести повне реформування країни. Це, тим самим, знищило можливість навести мости дружніх відносин з іншими ліберально-демократичними політичними силами. У цілому, крім політичних розбіжностей, що не давали можливість співпрацювати Думі та уряду, були і по-справжньому логічні непорозуміння. Уряд мав велику потребу у коштах і тому йшов шляхом екстенсивного економічного розвитку, кадати були прихильниками послідовного інтенсивного економічного розвитку, виступали за поступове реформування економіки країни і були проти підвищення непрямих податків. Саме за таким принципом і були побудовані фінансові та економічні законопроекти кадетів.

Законопроекти кадетів у сфері народної освіти відповідали вимогам часу і були реальними для швидкого і ефективного проведення їх в життя, бо відповідали фінансовим можливостям держави. Питання освіти були безпосередньо пов'язані з усіма іншими питаннями програми, носили соціально спрямований характер. Така увага до освіти пояснюється тим, що російський лібералізм зароджувався в земствах, і багатьом членам партії доводилося безпосередньо нашоуватися на суцільну не писемність російського народу. Саме у II Думі кадети розпочали боротьбу за громадські права, що відобразилося у проектах, пов'язаних із цензурою, свободою совісті, національністю і віросповіданням, які мали б епохальне значення на шляху перетворення Росії у правову державу, але через брак часу вони не були реалізовані. Але вивчення матеріалів Державних Дум, архівних джерел та праць показали, що вищевказаним законопроектам кадети приділили мало часу, зробили їх другорядними.

ВИСНОВКИ

Проведений в ході роботи над темою комплексний аналіз джерел, передусім архівних, дозволяє відзначити, що попередніми дослідниками не повністю вичерпано інформаційний потенціал джерел та літератури. Проведена класифікація, аналіз корпусу опублікованих джерел, що дозволило системно представити діяльність організації «Союзу визволення» та партії, визначити наукову цінність матеріалів.

Процес створення ліберальної організації «Союз визволення» був довготривалим. Організація виникла у червні 1903 р., але установчі збори і оголошення про її появу відбулося у січні 1904 р., саме з цієї дати починається політична історія «Союзу». Якщо ж порівнювати його із земським лібералізмом або земцями-конституціоналістами, то останній так і не зміг піднятися вище іррегулярних громадських з'їздів, петицій і замкнутої на соціально-економічних питаннях бесіди.

За програмою та статутом «Союз» мав агітаційний відділ, офіційний друкований орган. Основними формами діяльності було проведення лекцій і громадських зборів.

Трансформація «Союз визволення» у партію розпочалася в жовтні 1905 р., але цей процес не набув завершеного характеру. Приблизно чверть комітетів визволенців відразу ж стали кадетськими. Члени цих комітетів, як і лідери нової партії, вже мали досвід нелегальної політичної боротьби. Крім того, керівники «Союзу» увійшли до складу ЦК партії. «Союз» – це федеративна організація, комітети якої мали певну автономію. Фінансова забезпеченість «Союзу» була слабкою, організація на 70% існувала на пожертвування окремих осіб. Організація була вільною і приймала до свого складу всіх, хто стояв на платформі політичного визволення Росії. У партії конституційних демократів головним керівним органом вважався ЦК, комітети, відповідно до статуту, мали діяти виключно за його наказами. Фінансове становище у партії нічим не відрізнялося від становища «Союзу»: внески сплачувалися погано, кадети існували, в основному, на пожертвування і кошти від продажу агітаційної і політичної літератури. Кадети не змогли загітувати торгово-фінансові кола країни вступити до партії, це була тактична поразка. Кадети недостатньо врахували і використали політичний досвід західних країн, де фінансові кола взяли на озброєння ідеї інтелектуалів і завдяки цьому успішно керували. Причина – незадовільний стан фінансово-економічної програми.

У розгляді програми «Союзу» необхідно визначити такі слабкі сторони: фінансові і економічні розділи, питання реформ у сфері освіти і культури, невизначеність у становому представництві, відсутність аграрного та робітничого розділу. Головні ідеологічні акценти програми «Союзу визволення»: самоцінність людської особистості, громадянські права, чітке розділення влади на три незалежні гілки, створення законодавчого органу. Слабкими сторонами кадетів у програмі, які передалися від визволенців, залишилися: фінансовий та економічний розділи, невизначеність щодо форми народного представництва. В цілому

кадети повторили «Основной государственный закон Российской империи. Проект русской конституции» з суттєвими соціально-економічними доповненнями у власній програмі.

З'ясовано кількісний, становий і професійний склад. Встановлено, що в період Першої російської революції загальна кількість кадетських комітетів не перевищувала 300, особовий склад становив 70 тис. осіб, хоча і припускаємо, що партія могла нараховувати 100 тис. За становим складом – це партія інтелігенції, середніх прогресивних землевласників та буржуазії. За професійним складом це наукова еліта, адвокати, лікарі, інженери, земці, частина досвідчених чиновників, дрібна різночинна інтелігенція, студентство.

На I з'їзді програма не була прийнята, статут партії вимагав доопрацювання. Всі ці питання викладено до II з'їзду, під час роботи якого очікувалася повна картина щодо мережі створених комітетів, приблизної кількості членів партії тощо. Отже остаточно партія сформована на II з'їзді.

Внесення змін у програму і тактику дало змогу розробити і прийняти Другий статут партії, який, призвів до перегрупування партії в єдину політичну силу, налагодження більш твердої партійної дисципліни, прийому до партії людей, що дійсно були згодні з конституційними та демократичними реформами. Стало можливим більш ретельне і об'єктивне підрахування кількості членів партії, встановлення порядку щодо заснування комітетів, визначення суми і способів збору партійних внесків.

Встановлено час створення комітетів Конституційно-демократичної партії в провідних містах Херсонської губернії Російської імперії: в Одесі – 5 грудня 1905 р., у Миколаєві – 17 жовтня 1905 р., у Херсоні – 1 жовтня 1905 р. Зміст газетних статей та архівних справ уможливило висновок, що в Одесі, Миколаєві та Херсоні комітети «Партії Народної Свободи» утворила прогресивна інтелігенція міст. Комітети мали постійний зв'язок з центром. Необхідно підкреслити єдину рису, що об'єднувала всі три комітети: після розпуску I Державної Думи і до закінчення виборів до II Державної Думи (червень 1906 р. – лютий 1907 р.) комітети працювали нелегально. Необхідно підкреслити, що головним противником кадетів у містах була Партія правового порядку, яка вела пропаганду проти конституційних демократів: випускала листівки, що компрометували кадетів серед населення.

Конституційно-демократична партія у період Першої російської революції налагоджувала зв'язки з політичними опонентами, близькими за програмними вимогами партіями та організаціями або встановлювала домовленості про спільні дії, що підтверджено документами ЦК на загальнопартійному та місцевому рівні.

Діяльність партії була направлена на створення широкої мережі власних друкованих видань, співпрацю з іншими виданнями, які сповідували ліберально-демократичні цінності. Співпраця із типографіями, випуск різноманітної агітаційної літератури, проведення відкритих лекцій і роз'яснень положень програми всіх політичних партій для населення. Тут ми спостерігаємо тактику і роль професорсько-викладацького складу партії, для якого це була основна сфера діяльності. Діяльність партії чітко простежується в університетах. Кадети намагалися на рівні із комітетами відкривати власні клуби, де б також можна було дискутувати відносно партії, програми, тактики.

I Державна Дума вважається кадетською. Проведення потужної передвиборчої кампанії і, як результат, здобуття перемоги, стали для кадетів провалом їх обіцянок. Кадети зосередили увагу і зусилля на боротьбі за відставку міністерства І.Л. Горемікіна і вирішенні аграрного питання, повністю відійшли від заданої мети і установок. У II Думі кадети згорнули свої програмні вимоги (гасло відповідального міністерства) і пристосували тактику фракції у Думі до умов столипінського режиму (курс на «мирне співіснування з владою»). Непослідовність дій, невиконання передвиборчих обіцянок призвели до змін у електоральному полі партії, а саме до розчарування і відтоку виборців.

Проаналізувавши проекти та практичну діяльність кадетів у сфері економіки, фінансів та культури, ми дійшли висновків, що це були єдині спроби кадетів у Думі зробити свій внесок в економічний розвиток країни. У цілому, крім політичних розбіжностей, що не давали можливість співпрацювати Думі та уряду, були і насправді тактичні непорозуміння: уряд підтримував екстенсивний економічний розвиток, кагети ж були прихильниками послідовного інтенсивного економічного поступу.

Народна освіта і майбутнє країни були нерозривно пов'язані в розумінні кадетів. Тільки забезпечивши високий рівень освіти громадян, країна зможе зайняти гідне місце серед інших держав. Дослідження законопроектів партії кадетів в галузі народної освіти, безумовно, є актуальними для нашого часу. Актуальними знову стають цінності, до яких спочатку прагнула Конституційно-демократична партія: підготовка соціально активної особистості, з високим рівнем політичної культури, здатної приймати самостійні рішення, доступність всіх ступенів освіти, забезпечення державою високого рівня життя вчительського і викладацького складу, намагання збільшити виділення коштів на освіту. Але на практиці цим питанням було відведено другорядне місце.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

У фахових виданнях:

1. Ковальчук С.В. Комітет партії Народної свободи в Одесі. Жовтень 1905 – січень 1906 рр. (На матеріалах газети «Одесский листок») / С.В. Ковальчук // Записки історичного факультету / ОНУ імені І.І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 20. – С. 251-260.
2. Ковальчук С.В. Висвітлення діяльності Одеського відділення партії кадетів в жовтні-грудні 1905 р. на сторінках Одеської преси / С.В. Ковальчук // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет, Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2010. – № 2 (103). – С. 169-175.
3. Ковальчук С.В. I и II уставы партии Народной свободы: сравнительный анализ / С.В. Ковальчук // Гілея. Науковий вісник : зб. наук. праць. – К. : ВІР УАН, 2010. – Вип. 38. – С. 32-38.
4. Ковальчук С.В. Анализ состава фракции «Народной свободы» в I Государственной Думе / С.В. Ковальчук // Гілея. Науковий вісник : збірник наукових праць. – К. : ВІР УАН, 2010. – Вип. 35. – С. 77-85.
5. Ковальчук С.В. К вопросу о методах борьбы царского правительства с партией Конституционных демократов в период выборов во II Государственную Думу / С.В. Ковальчук // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет, Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2010. – № 21 (122). – С. 130-137.
6. Ковальчук С.В. Тактика та програмні установки партії конституційних-демократів в I Державній Думі / С.В. Ковальчук // Інтелігенція і влада : Громадсько-політичний науковий збірник. – Серія: Історія. – 2010. – Вип. 20. – С. 44-55.
7. Ковальчук С.В. Одеські кагети на сторінках партійної преси (за матеріалами газети «Речь» та журналу «Вестник партии народной свободы») / С.В. Ковальчук // Інтелігенція і влада : Громадсько-політичний науковий збірник. – Серія: Історія. – 2011. – Вип. 22. – С. 186-194.
8. Ковальчук С.В. Фінансове становище партії конституційних демократів в роки першої російської революції (1905-1907 рр.) / С.В. Ковальчук // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2012. – Ч. 1. – № 6 (241). – С. 49-54.
9. Ковальчук С. Кадеты в период между I и II Госдумами (по материалам газеты «Одесский листок») / С.В. Ковальчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Чернівецький університет, 2012. – Вип. 590-591. – С. 136-140.

10. Ковальчук С.В. Еволюція «Громадських прав та волі» в програмних документах «Союзу визволення» та Партії конституційних-демократів / С.В. Ковальчук // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2012. – Вип. 5. – С. 218-220.
11. Ковальчук С.В. Комитеты партии кадетов в городах Херсон и Николаев Херсонской губернии Российской империи на выборах в I и II Государственные Думы / С.В. Ковальчук // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 2 (28) : в 2-х ч. – Ч. 1. – С. 83-86.

**у публікаціях, що додатково відображають
результати дисертаційного дослідження:**

12. Ковальчук С. Деякі аспекти діяльності партії конституційних демократів у I Державній Думі / С.В. Ковальчук // Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2009. – Вип. 1. – С. 359-361.
13. Ковальчук С. Одеські кадети у виборах до I Державної думи. Січень-квітень 1906 р. (На матеріалах газети «Одесский листок») / С.В. Ковальчук // Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Друкарський дім, 2010. – Вип. 10. – С. 56-68.
14. Ковальчук С. «Союз визволення». Процес формування. Вироблення програми й тактики / С.В. Ковальчук // Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2010. – Вип. 2. – С. 295-298.
15. Ковальчук С.В. Й.Я. Пергамент – депутат II Державної Думи від міста Одеси / С.В. Ковальчук // Народний Рух України: місце в історії та політиці : матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України, (Одеса, 25-26 травня 2011 р.). – Одеса, 2011. – С. 196-200.
16. Ковальчук С. Пути становления кадетской идеологии. Постановка проблемы / С.В. Ковальчук // Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2011. – Вип. 3. – С. 257-260.
17. Ковальчук С.В. Національне питання в програмних документах російських лібералів (конституційних-демократів) напередодні та в роки першої російської революції / С.В. Ковальчук // Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2012. – Вип. 4. – С. 562-564.

АНОТАЦІЯ

Ковальчук С.В. Діяльність партії конституційних демократів напередодні та в період першої російської революції (1903 – 3 червня 1907 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, 2014.

Дисертація є комплексним дослідженням історії діяльності ліберальної Конституційно-демократичної партії, трансформації «Союзу визволення» у партію, визначення загального і особливого в організації й становленні, в еволюції її політичної програми. Проведено аналіз та переосмислено напрацювання вчених у сфері дослідження багатопартійності та виникнення парламентаризму в Росії на початку XX ст. на прикладі діяльності кадетів. Доведено, що партія формувалася на платформі нелегальної ліберальної організації «Союз визволення». Уточнені та сформульовані причини змін в електоральному полі партії у період I та II Державної Думи. Набуло подальшого розвитку розкриття малодосліджених аспектів законодавчої діяльності кадетів у сфері економіки, освіти та культури. Вперше приділено увагу створенню та діяльності осередків партії в провідних містах Херсонської губернії Російської імперії: Одесі, Херсоні, Миколаєві. На основі аналізу

архівних джерел, партійної та регіональної преси, визначені напрямки подальшого дослідження діяльності партії конституційних демократів.

Ключові слова: партія, новий лібералізм, політична еволюція, конституціоналізм, парламентаризм, передвиборча кампанія, законодавча діяльність.

АННОТАЦИЯ

Ковальчук С.В. Деятельность партии конституционных демократов накануне и в период первой российской революции (1903 – 3 июня 1907 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Одесса, 2014.

Тема диссертационной работы является актуальной в наше время, так как требует критического переосмысления процесса зарождения и функционирования нелегальной, политической организации «Союз освобождения» и дальнейшего ее преобразования в Конституционно-демократическую партию. В диссертации аргументировано доказывается, что организационной основой стал «Союз освобождения». В результате комплекса глубоких изменений, происшедших в начале XX века во всех сферах общественной и политической жизни страны, российский либерализм претерпел значительную трансформацию в сравнении с предшествующим этапом его развития. Ключевую роль в этом процессе сыграли представители российской интеллигенции, представители научной общественности, которые ставили своей целью ликвидацию неограниченного самодержавного режима и его замену конституционной монархией или парламентской формой государственного устройства. Ведущее место в достижении вышеуказанных политических реформ, направленных на строительство правового государства, занимала либеральная Конституционно-демократическая партия или «Партия Народной Свободы», представлявшая лево-центристский фланг российского либерализма. В структуре политических сил кадеты занимали место центра, ближе к левому флангу. В исследовании уделено внимание проблеме организации партии, подчеркивается, что полностью она конструировалась в январе 1906 г. на II съезде партии. Выделены основные тактические приемы кадетов, уделено внимание рассмотрению внутрипартийных группировок, существовавших среди кадетов, что ослабляло партию в идеологическом отношении. Были проведены собственные подсчеты количества членов партии и комитетов. Показан характер взаимодействия Конституционно-демократической партии с другими политическими партиями и организациями. Данный вопрос рассмотрен автором на уровне региональных партийных организаций. Проанализирована программа партии, предпринят сравнительный анализ с программой «Союза освобождения», показана преемственность идей и целей. Ключевое место в программе кадетов занимали идеи построения правового государства с такими его обязательными элементами как конституция и парламент, основанными на принципах гарантии основных конституционных прав граждан, разделения власти на три самостоятельные ветви, свободные, общие, равные и тайные выборы. В духе нового либерализма были выдержаны и другие ключевые разделы и пункты программы. Кадеты делали ставку на реформы и компромиссы, отвергая крайности как слева, так и справа, решительно отвергая революционный путь преобразования России, противопоставляя ему путь мирного, эволюционного развития, декларировали стремление «овладеть революционной стихией», ввести ее в русло «закономерной социальной реформы». Отрицательной чертой в деятельности кадетов было преобладание «теоретизма» над их практической работой. Новым и перспективным в диссертации является вопрос о деятельности партии кадетов в ведущих городах Херсонской губернии Российской империи: Херсоне, Николаеве, Одессе. На новых конкретно-исторических фактах рассмотрена деятельность партийных организаций в указанных городах в период выборов в I и II Государственные Думы, установлены лидеры, количество членов, даты создания

организаций, адреса их расположения, взаимодействия с дружественными организациями и политическими оппонентами, органы печати, освещавшие деятельность кадетов на местах.

Принципиально новыми в изучении законодательной деятельности кадетов являлись законопроекты, связанные с бюджетом, финансами, культурой и образованием. Кроме введения в оборот ранее исследованных архивных материалов, представлены новые, привлечена партийная пресса, газеты региональных партийных ячеек. Материалы периодической прессы, позволили восполнить отсутствующую в архивных материалах информацию, указать неточности авторов – современников событий, увидеть насколько ЦК Конституционно-демократической партии расширяла сеть своих партийных организаций и поддерживала связь с уже существующими.

Либерализм кадетов, как самостоятельное социально-философское и идейно-политическое течение, играл существенную роль в формировании и развитии общественно-политической мысли России. Уникальный шанс практической реализации его идей и проектов представился в ходе Первой российской революции 1905-1907 гг. и деятельности I и II Государственных Дум. Однако, в силу целого комплекса факторов этот шанс не удалось реализовать.

Ключевые слова: партия, новый либерализм, политическая эволюция, конституционализм, парламентаризм, предвыборная кампания, законодательная деятельность.

ANNOTATION

Kovalchuk S.V. The activity of the party of the Constitutional Democrats on the eve of and in period of the First Russian Revolution (1903 – the 3rd of June, 1907). – A manuscript.

Dissertation for the Candidate of Historical Sciences degree by speciality 07.00.02 – world history. – Odessa I.I. Mechnikov National University, Odessa, 2014.

The dissertation is a complex research of the history of Russian liberal Constitutional Democratic Party, transformation of “The Liberate Union” to the party and general and special aspects of organization, formation and evolution of its political program. The works of the scientists regarding the research of the multi-party system and the appearance of the parliamentarism in Russia at the beginning of the XX century on the example of the activity of Cadets are analyzed and rethought. It is proved that the party formatted on the ground of illegal liberal organization “The Liberate Union”. The reasons of changes in electoral field of party during the period of the 1st and the 2nd State Duma are defined and formulated. The revelation of the poorly explored aspects of legislative activity of Cadets in the area of economics, education and culture moves further. For the first time the attention is focused on the formation and activity of the branches of the party in such leading cities of Kherson Province of Russian Empire as Odessa, Kherson, Mykolaiv. On the basis of the archival sources, party and regional press the courses of further research of the constitutional democrats party are determined.

Key words: party, new liberalism, political evolution, constitutionalism, parliamentarism, election campaign, legislation activity.